

УДК 821. 161.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-2-18>

Ірина ТЕРЕХОВА,

orcid.org/0000000256305175

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *lakshinska@gmail.com*

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОБЛЕМИ БРАТОВБИВСТВА В ПРОЗІ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ

Запропонована стаття присвячена дослідженню художньої прози українського романтика Є. Гребінки. Об'єктом вивчення стали маловідомі ранні оповідання письменника «Страшний зверь», «Місяць и сонце», «Братья».

Метою нашої роботи є здійснення художнього аналізу проблеми братовбивства на матеріалі малої прози Є. Гребінки. Задля реалізації окресленої мети в статті використано такі методи дослідження: системний метод, метод аналізу та синтезу та порівняльно-історичний метод.

У статті визначено, що в сучасному літературознавстві інтерпретація образу братовбивці стає все більш актуальною, тому, відповідно, викликає в науковців значний дослідницький інтерес.

Витоки осягнення проблеми братовбивства вбачаються в старозавітних біблійних легендах. Образ першого братовбивці-Каїна знайшов широке застосування також у художній літературі, зокрема в літературі романтизму. Творам українських романтиків властиве відтворення руйнації світоглядних переконань, підвладних сил розуму та моралі. Тут актуалізується проблема братовбивства. До художнього розкриття персонажу-братовбивці вдаються як європейські романтики – Дж. Байрон, Шарль Бодлер та інші, так і українські – Є. Гребінка, О. Стороженко, М. Костомаров. Серед кола письменників ХІХ сторіччя увиразнюється постать Є. Гребінки.

Художній світ прози Є. Гребінки побудований на принципах дисгармонії. У його творах актуалізується тема гріховності. Письменник немов назовні вивертає людські гріхи. Тому в його прозі особливо увиразнюється проблема порушення біблійних принципів, серед яких братовбивство є найстрашнішим.

Є. Гребінка в своїх оповіданнях «Страшний зверь», «Місяць и сонце», «Братья» вдається до художнього переосмислення історії Каїна. Особливо ілюстративне в цьому плані раннє оповідання «Страшний зверь» (1835). У художній інтерпретації Є. Гребінки проблеми братовбивства на основі згаданих прозових творів спільними є функціональні образи місяця, ножа, змії.

З'ясовано, що в прозі Є. Гребінки образ злочинця, який отримав своє покарання в якості виснажливих мук, має подібність до образів Каїна, Вічного Жида – Агасфера, Сізіфа. Тут дається взнаки художній зв'язок проблеми братовбивства з народною творчістю (можна провести паралель із народною казкою «Про вбиту сестру й калинову дудку»).

У статті визначено, що проблема братовбивства в прозі Є. Гребінки розкривається в синтезованій сукупності інших проблем: любові та ненависті, добра і зла, милосердя та жорстокості, злочину та покарання, гріховності та праведності.

Ключові слова: *проблема, братовбивство, оповідання, романтизм.*

Iryna TEREKHOVA,

orcid.org/0000000256305175

Candidate of Philology,

Doctoral Student at the Department of Ukrainian

Folklore named after Academician Filaret Kolessa

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *lakshinska@gmail.com*

IMAGINATIVE INTERPRETATION OF THE PROBLEM OF FRATRICIDE IN PROSE OF EUGENE GREBINKA

The proposed article is devoted to the study of fiction of the Ukrainian romantic E. Hrebinka. The object of study was the little-known early stories of the writer "The Terrible Beast", "Moon and Sun", "Brothers". The aim of our work is to carry out an artistic analysis of the problem of fratricide on the basis of short prose by E. Hrebinka. In order to achieve the outlined goal, the following research methods were used in the article: system method, method of analysis and synthesis and comparative-historical method.

It is determined that in modern literary criticism the interpretation of the image of the fratricide is becoming increasingly important, so it is of great interest to scientists.

The origins of the problem of fratricide are found in Old Testament biblical legends. The image of the first fratricidal Cain was also widely used in fiction, particularly in Romantic literature. The works of Ukrainian romantics are characterized by the reproduction of the destruction of worldviews, subject to the forces of reason and morality. Here the problem of fratricide is actualized. The European romantics J. Byron, Charles Baudelaire, and others, as well as the Ukrainian romantics E. Hrebinka, O. Storozhenko, and M. Kostomarov, resort to the artistic of biblical principles is especially relevant, among which fratricide is the most terrible.

E. Hrebinka in his stories "The Terrible Beast", "Moon and disclosure of the fratricidal character". Among the circle of Ukrainian writers of the XIX century the figure of E. Hrebinka stands out.

The artistic world of E. Hrebinka's prose is built on the principles of disharmony. The theme of sinfulness is actualized in his works. The writer seems to turn away human sins. Therefore, in his prose the problem of violation Sun», "Brothers" resorted to an artistic rethinking of the history of Cain. Particularly illustrative in this regard is the early story "The Terrible Beast" (1835). In E. Hrebinka's artistic interpretation of the problem of fratricide on the basis of the mentioned prose works the functional images of the moon, knife, snake are common.

It was found that in E. Hrebinka's prose the image of a criminal who received his punishment as exhausting torments has a connection with the images of Cain, the Eternal Jew – Agaspher, Sisyphus. Here the artistic connection of the problem of fratricide with folk art can be seen, and a parallel can be drawn with the folk tale "About a Murdered Sister and a guelder rose's fife".

The article defines that the problem of fratricide in E. Hrebinka's prose is understood in the synthesized set of other problems: love and hate, good and evil, mercy and cruelty, crime and punishment, sinfulness and righteousness.

Key words: *problem, fratricide, stories, romanticism.*

Постановка проблеми. Витоки функціонування проблеми братовбивства знаходимо в старозавітних біблійних легендах. Образ першого братовбивці-Каїна знайшов широке застосування також у художній літературі, зокрема в літературі романтизму. Творам українських романтиків властиве відтворення руйнації світоглядних переконань, підвладних силі розуму та моралі. Центр тяжіння людського існування зміщується у бік розхитаних моральних канонів. Тому закономірно виникають художні теми, заборонені та ті, які не вкладаються в рамки традиційних уявлень. З'являється мотив дисгармонії, коли на перший план виступають теми, що порушують біблійні заповіді. Тут актуалізується проблема братовбивства. До художнього розкриття персонажу-братовбивці вдаються як європейські романтики – Дж. Байрон, Шарль Бодлер та інші, так і українські – Є. Гребінка, О. Стороженко, М. Костомаров.

Зазначимо, що серед кола українських письменників XIX сторіччя увиразнюється постать Є. Гребінки. Тут, за слушним зауваженням Л. Задорожної, «привертає до себе увагу читача манера письма Є. Гребінки-романтика: герой його творів живе у світі, позбавленому гармонії; прагнучи до неї, він болісно реагує на свою неспіввідносність із ним. Потворні гримаси оточення, несприятлива атмосфера, у якій герой приречений жити, змушує його долати якусь незриму стіну опору» (Задорожна, 2000: 89).

Аналіз досліджень. Інтерпретація образу братовбивці стає все більш актуальною в сучасному літературознавстві та викликає в науковців значний дослідницький інтерес. Тут насамперед варто відмітити дисертаційне дослідження С. Вардеванян, присвячене вивченню міфологеми Каїна в

українській літературі XIX–XX століть як однієї з універсальних моделей особистісного й соціального буття. Дослідниця розглянула передумови зародження і початки трансформації міфологеми Каїна як вихідні позиції для розгляду національних рецептивних особливостей романтичної та модерністської модифікацій. Вона виявила співвідношення традиційного й оригінально-авторського у творах українських письменників XIX–XX століть, визначила вплив соціально-ідеологічних, національно-історичних і морально-психологічних факторів на характер переосмислення мотиву протистояння братів, проаналізувала трансформації в українській літературі поведінкових і аксіологічних аспектів змістового комплексу старозавітного образу Каїна (Вардеванян, 2008). У своїй роботі С. Вардеванян визначила, що «Каїн – сильна, навіть демонічна постать, яка намагається відшукати гармонію через самоствердження, але з огляду на амбівалентність почуттів і вчинків часто не знаходить її. Поєднання в одному і тому ж персонажі позитивного й негативного начала, героя й антигероя, тобто створення монополярної системи, загалом характерне для творів романтиків» (Вардеванян, 2008). Тему інтерпретації образу Каїна в українській літературі XX століття продовжила дослідниця Л. Скорина, яка виявила такі варіації «каїнівського міфу», як Каїн-братовбивця, Каїн – великий злочинець, Каїн – вигнанець / утікач, «Печать Каїна» (Скорина, 2018).

Проблемі дослідження мотиву братовбивства як продовження барокової літературної та фольклорної інтерпретації на прикладі творів українських романтиків присвячена робота О. Новик. Авторка дійшла висновку, що засвоєння традиційних для давньої української літератури мотивів у текстах

цих письменників здебільшого відбувається в руслі християнської традиції, а мотив братовбивства опрацьовується авторами XIX століття як низка взаємопов'язаних мотивів та образів: образ Каїна й образ Агасфера, мотив убивства, мотив зради особистої та громадської (Новик, 2011: 75). Отже, попри наявність наукових розвідок у сучасному літературознавстві, запропонована тема так і лишається малодослідженою, тому, відповідно, потребує подальшого деталізованого вивчення.

Мета статті – здійснення художнього аналізу проблеми братовбивства на матеріалі малої прози Є. Гребінки (оповідання «Страшный зверь», «Месяц и солнце», «Братья»).

Виклад основного матеріалу. Художній світ прози Є. Гребінки побудований на принципах дисгармонії. У його творах актуалізується проблема гріховності. Дослідник Є. Нахлік зазначає, що Гребінка «іде за смаками «века увлечения ужасами», хоче показати, що людське життя багате на несподіванки, а тому невідкладне раціоналістичному витлумаченню» (Нахлік, 1988: 180). Письменник немов назовні вивертає людські гріхи. Тому в його прозі особливо виразняється проблема порушення біблійних принципів, серед яких братовбивство є найстрашнішим.

Є. Гребінка в своїх прозових творах «Страшный зверь», «Месяц и солнце», «Братья» вдається до художнього переосмислення історії Каїна. Особливо ілюстративне в цьому плані раннє оповідання «Страшный зверь» (1835). Цей твір за авторською жанровою дефініцією – «народное предание». За слушним зауваженням Л. Задорожної, він «є по суті, оповіданням-казкою про двох братів... Від власне казки цей твір віддаляє його психологізована обробка, що виходить на перший план в заключній частині твору» (Задорожна, 2000: 92). Сюжет оповідання Є. Гребінки полягає в тому, що через заздрощі старший брат холонокровно вбиває молодшого. Сам автор, коментуючи події, зауважує, що випадок дійсно екстраординарний: «на дело пагубное, на дело, доселе неслыханное в Украйне – на братоубийство!» (Гребінка, 1980: 220).

Відповідно до романтичної манери зображення вбивство відбувається вночі. За слушним зауваженням Є. Нахліка, саме «ніч є традиційним романтичним фоном для незвичайно спонтанного розкриття душі» (Нахлік, 1988: 60). Вночі, в момент прихованості та втаємничення, якомога краще розкривається характер персонажа. У цьому разі варто вести мову про так звану «нічну сторону душі», якій відповідає «нічна сторона природа» (Чижевський, 2005: 154).

Спочатку в творі трагізм ситуації виразає інтер'єр: «И вот заблестало в руках его железо убийственное, и ветхая дверь хижины с воплем жалосным пропустила брата» (Гребінка, 1980: 220). Згодом свідком злочинця стає природа. Місце, де відбувається злочин, навіває страх: проклята осика, яку розхитує північний вітер, згряя воронів, що піднялася до неба та почала злісно каркати. Промовистим є образ місяця, який у відповідь на жахливі події набуває яскраво кривавого кольору.

Зауважимо, що автор не змальовує сцену вбивства. Смерть молодшого брата зображено як факт, що вже відбувся. Про загибель сповіщає падаюча з небосхилу зірка. Одразу змінюється пейзаж: небо стає чистим, «стон затих и звездочка светлыми искрами рассыпалась в синем воздухе» (Гребінка, 1980: 221). Значну авторську увагу приділено психологічному стану вбивці. Прикметно, що «руки его были в крови»; широко шагав он; искры прыгали в глазах его; кто-то дергал его за полы и шапка не держалась на голове. Он убил брата своего» (Гребінка, 1980: 221). Доповнюють цю картину образи змій, що виступають символом зради та підступності. Вони обвивають ноги злочинця. Далі картина страшної ночі різко змінюється. Наступає ясний ранок, а на небосхилі після страшних нічних подій з'являється усмінене сонце, образ якого різко контрастує з нічним місяцем кривавого відтінку.

Вбивство відбулося, про винуватця так ніхто і не здогадався. На могилі загиблого брата виріс болиголов, який згодом і допоможе викрити справжнього вбивцю. Зазначимо, тут використано прийом метемпсихози, коли душа померлого переходить у рослину. Доречно згадати народну казку «Про вбиту сестру й калинову дудку», де ведеться розповідь, як одна сестра вбила іншу, встромивши у її серце ніж. На місці смерті виросла рясна калина. Чумаки, які проходили повз, вирізали з неї сопілку, вона і розповіла про злочин сестри. Цей сюжетний елемент використано і в оповіданні «Страшный зверь». Старий батько, почувши мелодію про вбивство, наказав старшому синові зіграти на сопілці: «Крупный пот покатился с чела преступника, судорожно сжалось лицо его, но слезы не лились из глаз братоубийцы. Он лежал у ног отца своего» (Гребінка, 1980: 223). З тих пір почав він блукати пустелями та лісами: «взоры его были дики, и на лице виднелась печать отвержения; совесть терзала душу его, внутренний жар пожирал преступное сердце; тщетно хотел он погасить его, с жадностью впивая в себя дыхание ветров холодных: окровавленная тень

брата вездє представлялась испуганным галазам преступника, и в завываниях бури, и в шепоте листьев отзывалась заунывная песнь свирели. Когда рокотал на небе гром и молния раздирала черные тучи, напрасно он призывал смерть: и громы, молнии не касались его, наказывая жизнь, лютейшею смерти. Не скоро всевышний послал ему конец желанный. Душу братоубийцы с хохотом радостным принял ад в свои недра, а тело его сделалось пищею воронов и волков хищных» (Гребінка, 1980: 224). Зазначимо, що тут з темою покарання пов'язані інші біблійні образи: образ Каїна, який покараний за вбивство свого брата Авеля та змушений довічно скитатися по землі, або Вічного Жида – Агасфера, осудженого за те, що не надав допомогу Христу, або Сізіфа, який все життя піднімає вгору важкий камінь. Згадаймо також, що в казці «Про вбиту сестру й калинову дудку» на мандрівне покарання була приречена сестра-вбивця: «По дідовій дочці обід поставили, а бабину привязали до кінського хвоста да й рознесли по полю» (Колесса, 1938: 535).

Тема братовбивства порушена і в оповіданні «Місяць и солнце». Братовбивцею у творі є сестра, а мотивом злочину стають ревності. Тут, як і в «Страшном звере», наявний образ ножа, яким сестра хоче вбити рідного брата. Проте саме вбивство не здійснено, а зла сестра отримала належне покарання.

Досить колоритним є портрет сестри. Спочатку автор змальовує її дещо ідеалізовано, проте згодом зовнішність кардинально змінюється, особливо тоді, коли вона починає гострити ніж задля здійснення вбивства: «искры из-под ножа били фонтаном и освящали сырые стены погребя, на которых висели снопами разные зелья, вяленые змеи, чучела уродов, человеческие кости, черепа со впадинами вместо очей с желтыми зубами. Страшно было лицо сестры, облитое огненным светом; красота ее исказилась, распущенные косы как змеи, вились по плечам и вокруг шеи; покрытые пеною уста судорожно дрожали та бормотали проклятия» (Гребінка, 1980: 249–250). Картина побаченого жахає. Однак брат, зрозумівши наміри сестри, намагається втекти. Вона ж вдається до чарів, аби протистояти Іванові. Відповідно до романтичних традицій магичний ритуал відбувається вночі: «В степи, на кургане, горит огонь; на огне стоит котел; в котле варятся чары. Волны кипятка выбрасывают вверх то змеиную кожу, то клубок волос, то ногти, то колючие травы, и опять все прячется на дно сосуда. Перед котлом стоит сестра и подкладывает в огонь щепок, и кипят злые снадобья; и вот повалил из котла густой пар; по степи пронесся протяжный свист, и

пар гибкою струею повис в воздухе; минута – он спустился ниже и огромным змеем покорно протянулся у ног волшебницы; со злобною радостью вскочила она ему на спину, и, как стрела, понеслась за братом» (Гребінка, 1980: 250). Сестра-чаклунка викликала на допомогу злу силу, уособленням якої став літаючий змії. Нагадаймо, що в оповіданні Є. Гребінки «Страшный зверь» наявний також зміїний образ, що обвиває ноги злочинця після скоєння злочину.

Однак вищі сили допомагають братові отримати перемогу над злодіянням сестри. Провідною в оповіданні є теза: «Невинность всплывает вверх, как масло, а зло камнем тонет» (Гребінка, 1980: 252). Сестра отримує належне покарання та згодом гине: земля розчиняється і поглинає її. Сліди померлої знищують безодня та тріскуче полум'я. Як і в попередньому оповіданні Є. Гребінки «Страшный зверь», земля не приймає тіло грішницї, натомість вона знищує його за допомогою вогню. Сестра загинула, а брат Іван, перетворившись на місяць, піднявся високо в небо. Як бачимо, тут, як і в попередньому творі Є. Гребінки, використано художній прийом метемпсихози.

В оповіданні «Братья», виданому в 1840 році, наявне також функціонування мотиву братовбивства. Головними героями твору постають два брати, протилежні за вдачею: Андрій Федорович і Павло Федорович: «Если у этого человека тихий, глухой голос, как бы выходящий из груди, если этот человек, видя вас в богатстве и знатности, старается быть от вас подалее, а в дни невзгоды первый подает вам руку помощи, то вы знаете очень хорошо Андрея Федоровича» (Гребінка, 1980: 341), проте Павло Федорович «принадлежал к разряду тех людей, которые имеют способность громко кричать о благородстве и возвышенности чувств и при первом случае готовы сделать всякую низость, нимало не краснея» (Гребінка, 1980: 341).

Після смерті батька брати довго ділили спадок. Павло Федорович з метою оволодіння батьківським майном зробив донос на свого брата про забиття слуги та його передчасний похорон. Далі художня дія твору відбувається опівночі, на кладовищі. Двоє гробокопачів, одним з яких був підступний брат, почали розривати свіжу могилу загиблого слуги. Картину дійства освітлює місяць: «Работа кипела; месяц плыл по небу; все спало вокруг; только в тишине раздавалось прерывистое, усиленное дыхание гробокопателей и с шорохом рассыпалась по траве земля из-под их заступов; вдруг заступ глухо стукнул о крышку гроба – и все замолкло... И через минуту высунулась из ямы бледная голова мертвеца; густой черный чуб

разделился на лбу и висел по сторонам длинными космами, а открытое чело и лицо страшно смеркало, облитое серебряными лучами месяца» (Гребінка, 1980: 350). Гробокопачі побачили, що труп живий, та захотіли вбити його. Живий «мрець» став на ноги та впізнав кривдників. Отже, підступний намір брата не був здійснений. Покаранням злочинця стала неволя. Його зображено у вигляді блукача з кайданами на ногах в оточенні інших арештантів. Тут, так само, як і в оповіданні «Страшний зверь», наявний образ злочинця-блукача.

Отже, у художній інтерпретації Є. Гребінки проблеми братовбивства на матеріалі оповідань «Страшний зверь», «Месяц и солнце», «Братья» спільними є функціональні образи місяця, ножа, змія. Образ злочинця, який отримав своє покарання у вигляді виснажливих мук, має подібність з образами Каїна, Вічного Жида – Агасфера,

Сізіфа. Дається також взнаки художній зв'язок проблеми братовбивства з народною творчістю (тут можна провести паралель із народною казкою «Про вбиту сестру й калинову дудку»).

Висновки. Традиційний біблійний образ Каїна знайшов відповідну художню трансформацію в художній літературі, зокрема в літературі романтизму. Європейські романтики в образі злочинця-братовбивці Каїна вбачали риси богоборця, який прагне оволодіти дійсністю, українські ж – висвітлювали його в аспекті морально-етичних проблем. Особливо виразно розкрив цей образ Є. Гребінка в своїй російськомовній прозі («Страшний зверь», «Месяц и солнце», «Братья»). Проблема братовбивства в прозі письменника досягається в синтезованій сукупності інших проблем: любові та ненависті, добра і зла, милосердя та жорстокості, злочину та покарання, гріховності та праведності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вардеванян С. Міфологема Каїна в українській літературі XIX–XX століть: автореферат дис. кандид. філол. наук. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2008. 19 с. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 29.11. 2021)
2. Гребінка Є.П. Твори у трьох томах. Том перший: Байки. Поезії. Оповідання. Повісті. Київ : Наукова думка, 1980. 560 с.
3. Задорожна Л.М. Євген Гребінка: Літературна постать. Київ : Твім інтер, 2000. 160 с.
4. Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів : Наклад фонду «Учітеся, брати мої», Ч. 1–4 (22). 1938. 646 с.
5. Нахлік Є.К. Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст. Київ : Наукова думка, 1988. 320 с.
6. Новик О. Християнська традиція інтерпретації мотиву братовбивства у текстах українських романтиків. *Переяславські Сквородинські студії*. 2011. Вип. 1. С. 71–75.
7. Скорина Л. В. Особливості інтерпретації образу Каїна в українській літературі 20-х років XX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. №35. Т. 1. С. 44–46.
8. Чижевський Д. Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 288 с.

REFERENCES

1. Vardevanian S. Mifolohema Kaina v ukrainiskii literaturi XIX–XX st. [The mythology of Cain in the Ukrainian literature of the XIX–XX centuries]. Abstract of Ph. D. dissertation. Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2008. 19 p. Available at: https://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe [Accessed 29 November 2021]. [in Ukrainian].
2. Hrebinka, Ye.P. Tvory u trokh vol. Vol. pershyi: Baiky. Poezii. Opovidannia. Povisti [Works in three volumes. Volume one: Fables. Poetry. Story. Stories]. Kyiv : Naukova dumka, 1980. [in Ukrainian, in Russian].
3. Zadorozhna L.M. Yevhen Hrebinka: Literaturna postat [Evgen Hrebinka: Literary figure]. K. : Tvim inter, 2000. 160 p. [in Ukrainian].
4. Kolessa F. Ukrainiska usna slovesnist [Ukrainian oral literature] Lviv: Naklad fondu „Uchitesia, braty moi», Part 1–4 (22). 1938. 646 p. [in Ukrainian].
5. Nakhlik, Ye.K. Ukrainiska romantychna proza 20–60-kh rokiv XIX st. [Ukrainian romantic prose of the 20s–60s of the XIX century]. Kyiv : Naukova dumka, 1988. 320 p. [in Ukrainian].
6. Novyk O. Khrystyianska tradytsiia interpretatsii motyvuv bratovbyvstva u tekstakh ukrainskykh romantykiv [The Christian tradition of interpreting the motive of fratricide in the texts of Ukrainian romantics]. *Pereiaslavski Skovorodynski studii*. 2011. issue. 1. pp. 71–75. [in Ukrainian].
7. Skoryna L.V. Osoblyvosti interpretatsii obrazu Kaina v ukrainiskii literaturi 20-kh rokiv XIX st. [Features of the interpretation of the image of Cain in the Ukrainian literature of the 1920s.] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. ser.: Filolohiia*. 2018. №35. T. 1. pp. 44–46. [in Ukrainian].
8. Chyzhevskiy D. Porivnialna istoriia slovianskykh literatur [Comparative history of Slavic literature]. K. : Vydavnychi tsentr «Akademiia», 2005. 288 p. [in Ukrainian].